

Varför blir arbetslösheten till en plåga för vissa men inte för andra?

En studie av ekonomisk påfrestning och skam

Bengt Starrin

Leif R Jönsson

Erik Forsberg

Ulla Rantakeisu

I artikeln analyseras sambandet mellan arbetslöshet och ohälsa i ljuset av den s k ekonomiskammodellen som innehåller två förhållanden nämligen den arbetslöses ekonomiska förhållanden och den arbetslöses erfarenheter av att blivit förringad och nedvärderad på grund av sin arbetslöshet. Resultaten pekar på att ju högre ekonomisk påfrestning man är utsatt för och ju mer erfarenheter man har av att ha blivit förringad och nedvärderad (skamgjord) desto mer av ohälsa.

Bengt Starrin, är verksam vid Högskolan i Karlstad, inst. för samhällsvetenskap, Centrum för folkhälsoforskning. Leif R. Jönsson är fil.lic i socialt arbete vid Socialhögskolan i Lund samt sakkunnig inom Socialtjänsten i Helsingborg. Erik Forsberg är fil.lic i socialt arbete, doktorand vid institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet och verksam vid Högskolan i Karlstad, Centrum för folkhälsoforskning. Ulla Rantakeisu är doktorand vid institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet och verksam vid Högskolan i Karlstad, Centrum för folkhälsoforskning.

Studien har genomförts med stöd från Folkhälsoinstitutet.

längd, kön, arbetets betydelse, tidigare erfarenheter av arbetslöshet, socialklass, ekonomiska förhållanden, omgivningens attityder, tillgång till socialt stöd mm. Men oftast saknas i många av dessa studier en övergripande tankaräm som gör det möjligt att förstå vad det är som gör att arbetslöshet kan leda till hälsomässiga effekter.

Vid försöken att tolka sambanden mellan arbetslöshet, ohälsa och sociala problem används vanligen stress-teoretiska resonemang i mer eller mindre utvecklad form. Lite förenklat kan man säga att den stress som är associerad med arbetslöshet framförallt antas uppstå i två sfärer. Den ena av dessa är av materiell art och har att göra med individens ekonomiska situation. Den andra sfären – den icke materiella – innefattar individens identitet och självbild och har att göra med karaktären av de sociala banden till enskilda, grupper och institutioner.

För många som arbetar är lönen den enda riktigt påtagliga ersättning som man får för sitt arbete.² Denna lön är betydelsefull ur många aspekter. Den gör det möjligt att i varierande grad förverkliga saker och ting som man tycker är viktigt. Pengar är viktigt för att stabilisera och vidmakthålla en etablerad livsstil och pengar är också en viktig del av det sociala umgänget. Men pengar kan dessutom ge en känsla av kontroll och makt.³

Men förutom att lönearbete ger pengar tycks lönearbete vara betydelsefullt rent statusmässigt. Att leva på arbetslöshetsunderstöd eller socialbidrag har inte samma moraliska värde som de pengar man själv intjänat.⁴

Arbetslöshet leder, bortsett från när arbetslösheten är mycket kortvarig, nästan oundvikligen till en ekonomisk försämring. Visserligen finns det betydande variationer. Den arbetslöshetsforskning som beaktat den

INLEDNING

En numera omfattande dokumentation visar att det finns ett samband mellan arbetslöshet å ena sidan och sociala problem, försämrat psykologiskt välbefinnande och ohälsa å andra sidan.¹ Men det betyder inte att alla drabbas lika hårt av arbetslöshet. Men vad det är som gör att arbetslöshet leder till allvarliga problem för den ene men inte för den andre tvistar man om. Studier har pekat på betydelsen av faktorer som arbetslöshetens

ekonomiska aspekten visar att ju svårare den ekonomiska situationen är under arbetslöshet desto större är risken att drabbas av psykologiska, sociala och hälsomässiga problem.⁵ Den inkomstminskning som följer i arbetslöshetens spår har i studier således visat sig vara tillräckligt stor för att ge upphov till vad som ibland benämnes ekonomisk stress, ibland ekonomisk deprivation, ibland ekonomiska påfrestningar och som i sin tur kan leda till sociala och hälsomässiga problem.

Den andra sfären – den icke-materiella – innefattar individens självkänsla, självbild, identitet och status. Den påverkan som arbetslöshet har på individens självkänsla antas kunna ske direkt eller indirekt. Om arbete är viktigt för individens identitet kommer arbetslöshet att hota denna identitet på ett direkt sätt.⁶ Men påverkan kan också ske indirekt via allmänhetens negativa attityder till arbetslöshet. Arbetslöshet antas då kunna påverka individens självbild genom att denne kommer att acceptera att ersätta rollen som förvärvsarbetande eller studerande med en mindre accepterad roll som arbetslös med lägre prestige och som betraktas som avvikande eller skamfylld.⁷ Den indirekta påverkan förutsätter således att arbetslöshetsrollen har lägre prestige än roller som studerande och förvärvsarbetande. Den indirekta effekten kräver en förståelse av hur individer, grupper och samhälleliga institutioner värderar arbete samt hur dessa värderingar har utvecklats. Värdet av att ha ett arbete handlar således inte bara om pengar utan också om status, prestige och respekt vilka knyts både till själva arbetet i sig och till det ekonomiska utbytet som arbetet ger.

Studier visar att hur den arbetslöse betraktas av andra personer och institutioner är mycket betydelsefullt

Det är i mötet med andra som den arbetslöses identitet och självbild prövas

för den arbetslöses identitet. Det är i mötet med andra som den arbetslöses identitet och självbild prövas. Cato Wadel noterar i sin klassiska studie att för många är ilska och aggressivt argumenterande ett sätt att bevara den egna värdigheten och självrespekten.⁸ Eales visar i sin studie att känslor av skam är vanligt förekommande bland vuxna arbetslösa män.⁹ I Eales studie var skam också förbundet med psykiska problem som t.ex. nedstämdhet och oro. Rantakeisu, Starrin och Hagquists studie visar att skamgörandet av arbetslösa hade tydliga samband med deras psykologiska och psykiska välbefinnande.¹⁰

Ekonomi-skam modellen – en teoretisk bakgrund

Föreliggande undersökning kommer att ramas in i en modell som vi benämner ekonomi-skam modellen och som i en och samma tankeram innefattar dessa ovan redovisade två sfärer.¹¹

Som framgår av *figur 1* postulerar modellen betydelsen av två förhållanden för att förstå kopplingen mellan arbetslöshet och ohälsa – nämligen grad av ekonomisk påfrestning och grad av skamgörande erfarenheter. Antagandet är att ju högre den ekonomiska påfrestningen är under arbetslöshet och ju mer skamgörande erfarenheter man har som arbetslös, desto allvarligare blir de hälsomässiga konsekvenserna. Och ju mindre

ERFARENHETER AV OMGIVNINGENS SKAMGÖRANDE

		Mer erfarenheter	Mindre erfarenheter
EKONOMISKA PÅFRESTNINGAR	Högre grad	Mer av ohälsa och arbetslöshetsrelaterad hälsosvikt	
	Lägre grad		Mindre av ohälsa och arbetslöshetsrelaterad hälsosvikt

Figur 1. Ekonomi skam-modellen och sambandet arbetslöshet och ohälsa.

Ekonomi-skammodellen utgår från två antaganden för att förstå kopplingen mellan arbetslöshet och ohälsa – nämligen grad av ekonomisk påfrestning och grad av skamgörande erfarenheter

den ekonomiska påfrestningen är och ju mindre skamgörande erfarenheter, desto mindre allvarliga blir de hälsomässiga konsekvenserna.

Som tagits upp i inledningen av detta specialnummer om ekonomisk stress används lite olika termer för att beteckna det tillstånd när ekonomiska förhållanden blir så påfrestande att de kan medföra sociala och/eller hälsomässiga problem för den enskilde.

Vi kommer i denna studie att använda benämningen ekonomiska påfrestningar och olika grader av dessa påfrestningar. Ekonomiska påfrestningar refererar i vår studie till de problem som uppstår i samband med att ekonomin inte går ihop, dvs intäktssidan understiger utgiftssidan och som kan innebära att man tvingats till att sälja eller pantsätta ägodelar eller låna pengar. Ekonomiska påfrestningar refererar i denna studie även till upplevd oro över den ekonomiska situation.

Men det finns även en förringande sida av arbetslöshet och som anknyter till olika, i litteraturen, förekommande begrepp som stigma och skam. För Goffman är stigma benämningen på en egenskap som är djupt misskrediterande. Stigma förknippas med förlust av värdighet och social status och till känslor som skam och förödmjukelse.¹² En stigmatiserad person åtnjuter låg status och prestige.¹³

Termen stigma har således klara beröringspunkter med

termerna skam och skamgörande. Skam och dess motpol stolthet har att göra med karaktären av de sociala relationerna eller sociala banden och den avgör möjligheterna för grupper och samhällen att hålla samman. Stabila sociala band omfattar en väl avvägd balans mellan närhet och distans och som utmärks av ömsesidig förståelse i de sociala relationerna.¹⁴ Men de sociala banden mellan människor prövas oupphörligt i social interaktion. De kan stärkas, bevaras eller förstöras. Tillstånden i de sociala banden avläses kontinuerligt och inte enbart genom att tolka det som sägs utan främst genom hur det sägs, dvs genom människors uppträdande. Och när banden mellan människor hotas väcker det känslor. Känslor av skam eller stolthet är således signaler på de sociala bandens kvalitet – om de är ansträngda eller trygga. Skam och stolthet är känslor som växer vid helt olika situationer. Stolthet upplevs vid prestationer, bedrifter och erkännanden. Skam upplevs vid misslyckanden, förkastanden, nedvärdering mm. Skam kan sägas vara mindervärdighetens, underlägsenhetens, föroringandets, förödmjukelsens och förnedringens känsla.¹⁵ Skam innefattar även en förnimmelse av ojämlikhet. Skamkänslan uttrycker ett underläge och kan därför i sina former återspegla statusskillnader.¹⁶

I föreliggande studie undersöker vi inte skam per se utan studerar fenomenet indirekt via begreppet skamgörande. Skamgörande refererar i vår studie till interaktionen mellan den arbetslöse och dennes omgivning på så sätt att vi är intresserade av individens egna erfarenheter av att bli behandlad på ett nedlåtande och föroringande sätt som att ha varit med om att ha blivit betraktad som okunnig, lat osv på grund av rollen som arbetslös.

Tabell 1. Den föreliggande undersökningens datamaterial

	Antal n	Svars- frekv %	Typ av frågef.	Tidp. för genomf.	Typ av arbetsl.	Kännetecken
Skåneundersökningen	1249	77	A	sept- okt 1996	ALU	I huvudsak arbetaryrken
Arbetslösa inom Sif Göteborg	500	62	B	mars-maj 1997	29 % ALU, 71 % öppet	Tj.män
Arbetslösa inom Sif Helsingborg	708	73	B	mars-april 1997	23 % ALU 77 % öppet	Tj.män
Arbetslösa inom Sktf Hela riket	868	67	B	maj-juni 1997	20 % ALU 80 % öppet	Tj.män
Datortek Skåne	255	Ca 85	A	dec 1996 jan 1997	ALU	46 % under 25 år
Hela materialet	3580					

METOD

Kvantitativa data

I föreliggande undersökning ingår data från fem olika studier (*tabell 1*). Vid datainsamlingen har två olika frågeformulär använts. I Skåneundersökningen och datorteksundersökningen har ett formulär använts benämnt "Arbetslöshetens konsekvenser" (A). Vid de övriga tre har använts ett formulär benämnt "Att vara arbetslös" (B). En stor del av frågeställningarna och svarsalternativen har likalydande formuleringar. Dessa har fogats samman och det är den sammanfogade datamängden från alla dessa fem studier som utgör underlaget för föreliggande undersökning. För att i möjligaste mån kontrollera för den påverkan som undersökningsgruppernas olika egenskaper kan ha på resultaten kommer vi att, när det är befogat, justera för dessa inflytelser (multipel logistisk regressionsanalys).

Totalt ingår 3580 arbetslösa i datamaterialet. Svarsfrekvensen i de olika undersökningar varierar, som framgår, betydligt.

Data har samlats in på lite olika sätt. I Skåneundersökningen och datorteksundersökningen, som enbart vänder sig till arbetslösa i åtgärder, har formulär delats ut till grupper av arbetslösa som samlats för att fylla i det. I de övriga undersökningarna har data samlats in via postenkät. Enkätdata har bearbetats i SPSS bl a med hjälp av konventionell tabellanalys och logistisk regressionsanalys. Logistisk regressionsanalys har använts för att kontrollera för inflytanden från skilda sociala förhållanden som ålder, utbildning och undersökningsgrupp. Den logistiska regressionsanalysen resulterar i en oddskvot.

Oddskvoten uttrycker en slags relativ risk att en händelse eller ett tillstånd skall inträffa. Men begreppet oddskvot är mer precist än relativ risk. För att öka läsbarheten av den statistiska redovisningen där oddskvoter förekommer kommer vi emellertid att använda begreppet relativ risk när vi kommenterar tabellerna.¹⁷

Kvalitativa data

I föreliggande undersökning kommer vi att med hjälp av korta berättelser möta några personer. Dessa personer har det gemensamt att de drabbats relativt allvarligt av arbetslösheten. Deras ekonomi är problematisk, de känner sig förringade och nedvärderade och deras hälsa är inte bra. Personerna intervjuades under senhösten 1996 och vårvintern 1997 och intervjuerna finns redovisade i ett större arbete om arbetslöshet.

Operationalisering av ekonomi-skam modellen och hälsa

I denna undersökning har sammanvägda mått på ekonomiska svårigheter använts för att mäta *ekonomisk påfrestning* och erfarenheter av olika former av nedlåtande attityder eller nedlåtet bemötande för att mäta *skamgörande*.¹⁸ Faktorerna ekonomisk påfrestning och skamgörande har sedan klassindelats i tre lika stora grupper – 'högre', 'medel', och 'lägre' grad av ekonomisk påfrestning respektive 'mer', 'medel' och 'mindre' grad av skamgöranden. Denna klassindelning har gjorts genom att konstruera faktorpoäng med hjälp av faktoranalys.

Hälsofaktorn *allvarlig ohälsa* har konstruerats genom en sammanvägning av svaren på tre frågor om hur ofta man besvärats av 'sömnbesvär', 'magont' och 'huvudvärk'. De som under de senaste tre månaderna i stort sett dagligen besvärats av någon av dessa har klassats som tillhöra den grupp som uppvisar allvarlig ohälsa.

Faktorn *nedstämdhet* omfattar dem som under de senaste tre månaderna i stort sett dagligen eller några gånger per vecka besvärats av nedstämdhet.

Faktorn *försämrad hälsa* omfattar dem som anser att arbetslösheten medfört en försämrad hälsa.

Faktorn *arbetslöshetsrelaterad hälsosvikt* har bildats utifrån variablerna 'magbesvär', 'sömnbesvär', 'huvudvärk', 'nedstämdhet' och "självrapporterade hälsoförändringar" under arbetslöshetsperioden. Kravet på en klassificering av hälsobesvär som arbetslöshetsrelaterade är att man dagligen besvärats av endera magbesvär, sömnbesvär, huvudvärk eller nedstämdhet samt att man uppgivit att hälsan försämrats under arbetslöshet. Faktorn arbetslöshetsrelaterad hälsosvikt bör dock tillsvidare betraktas som mycket preliminär eftersom dess validitet är okänd.

RESULTAT

Arbetslöshetens ekonomiska sida

Som framgår av *tabell 2* är utbredningen av ekonomiska svårigheter störst bland arbetslösa arbetare (Skåneundersökningen). I Skåneundersökningen har var femte kvinna och nästan fyra av tio män pantsatt ägodelar. I runda tal hälften har av ekonomiska skäl tvingats avstå från läkarbesök och nästan sex av tio från tandläkarbesök. Vi kan också notera att de ekonomiska svårigheterna är något mer utbredda bland män än bland kvinnor.

Tabell 2. Ekonomiska påfrestningar och umbäranden under arbetslöshet.

		Pants. äodelar %	Sålt äodelar %	Lånat pengar %	Saknar kont. marg %	Avst. fr. läkarb. %	Avst. fr. tbes. %
Skåneundersökningen	Kv	21	30	65	71	48	56
	Män	38	45	71	67	50	58
Arbetslösa inom Sif Göteborg	Kv	11	21	45	47	25	33
	Män	11	30	44	39	26	34
Arbetslösa inom Sif Helsingborg	Kv	9	18	37	47	25	28
	Män	9	26	34	37	18	27
Arbetslösa inom Sktf Hela riket	Kv	9	19	45	50	28	31
	Män	22	42	62	57	43	46
Datortek Skåne	Kv	14	26	78	71	53	54
	Män	24	38	71	54	35	46

Röster om en påfrestande ekonomi

En som drabbats hårt av arbetslösheten är Lennart som är i 40 års åldern. Tidigare var Lennart en eftertraktad yrkesarbetare. Men så slog krisen till i början på 90-talet. Och liksom många andra blev han arbetslös. När han intervjuades deltog han i ett ALU-projekt. Han och hans fru bor utanför tätorten i ett litet hus. – Jag köpte det innan jag förlorade jobbet. Då var priserna mycket högre än nu. Men nu är det inte så mycket värt. Sedan en tid tillbaka är också hans fru arbetslös. De har skulder och det är många räkningar som de inte kan betala och som måste läggas på hög. Det är just dessa skulder och alla dessa obetalda räkningar som mest bekymrar Lennart och som är en källa till djup oro. – Man får dra in på allt. Man har inte råd med någonting. Och man får aldrig ro.

Gunnel är i 30-årsåldern och bor med make och två barn, tre och sju år gamla, i egen villa. Både hon och hennes man är arbetslösa. Hon är som många andra bekymrad för ekonomin. Och det blev sämre när hennes man också blev arbetslös. – Det är kämpigt, på många vis. Det går ju runt, men det, det är ju precis så att det går. Men så är det ju det här också att bägge två

går och har den här oron, det ligger ju alltid där, hela tiden, i allt du gör.

De har sagt upp tidningsprenumerationen då de inte längre tycker att ekonomin tillåter en dagstidning. "Vi har inte längre råd att hitta på nåt kul" säger Gunnel, som t ex att gå med ungarna på bio vilket hon tycker är ledsamt. Hon tillägger: – Oron för ekonomin ligger ju där hela tiden, visst tänker en på det åtminstone en gång varenada dag. Att det är liksom, fan också, det räcker med att en tar in posten så håller en ju på att få magsår ibland. Åh inga räkningar idag, ja en är alldeles svett när en öppnar telefonräkningen och såna där saker.

Christina har varit arbetslös i två år, är skild, har två barn och är i 35 årsåldern. Hon har ungefär 3.000 kr kvar att leva på när de fasta utgifterna är betalda. Hon unnar sig egentligen ingenting och hon oroar sig ofta för ekonomin. Hon har en stram budget. Först alla fasta utgifter och sedan mat. Hon ger exempel på överväganden, som hon måste göra. – Jag kan inte köpa den där köttfärsen för det har jag inte råd med utan jag får nog köpa fiskbullar för det kostar 10 kr mindre. Man får börja leta och det blir så otäckt för man kan inte gå och göra en normal handling längre. Jag kan inte köpa de där apelsinerna för de är för dyra utan får köpa de här päronen i stället.

Arbetslöshetens sociala sida – skamgöranden

Som framgår av tabell 3 är utbredningen av skamgörande erfarenheter på det hela taget något större bland

Oron för ekonomin ligger ju där hela tiden, visst tänker en på det åtminstone en gång varenada dag. Att det är liksom, fan också, det räcker med att en tar in posten så håller en ju på att få magsår ibland.

Tabell 3. Erfarenheter av skamgöranden under arbetslöshet.

		Irrit. på Dig	Hållit sig undan Dig	Betr. Dig som mindre kunnig	Betr. Dig som lat	Ej brytt sig om det Du sagt
		%	%	%	%	%
Skåneundersökningen	Kv	58	23	51	54	41
	Män	66	36	51	61	45
Arbetslösa inom Sif	Kv	38	20	40	38	29
	Män	40	29	37	37	34
Arbetslösa inom Sif	Kv	38	18	44	42	31
	Män	37	32	40	40	38
Arbetslösa inom Sktf	Kv	35	16	43	39	32
	Män	48	31	44	45	38
Hela riket	Kv	57	18	48	54	35
	Män	59	28	36	56	33

arbetslösa med arbetaryrken (Skåneundersökningen). Det framgår även att utbredningen av skamgörande erfarenheter är något större bland män än bland kvinnor. Hälften av kvinnorna och männen i Skåneundersökningen har erfarenheter av att bli betraktade som mindre kunniga på grund av sin arbetslöshet. Sex av 10 män har varit med om att bli betraktade som lata.

Röster om känslan av att inte vara värd något

Många arbetslösa upplever att de inte är lika mycket värda som de som har jobb. Man känner av omgivningens negativa attityder. Attityderna behöver dock inte vara direkt uttalade. Det kan handla om tonläge eller hur man blir uppmärksammas. Frågor om arbete och arbetets innehåll är centrala när människor samtalar med varandra i vardagslag. Sådana frågor kan upplevas besvärande för den som är arbetslös, så är det för Ulrika som är 45 år och arbetslös sedan 1994. För henne är det jobbigt när frågorna och samtalen om arbete kommer upp. – Man krymper för varje gång någon frågar: Vad jobbar du med då? Man känner sig besviken och ledsen för att man inte har ett jobb. Man skäms.

För att slippa konfronteras med sådana frågor och samtal har Ulrika börjat att dra sig undan från dem som har arbete. – Det är väl det som gör att man isolerar sig.

Man krymper för varje gång någon frågar: Vad jobbar du med då? Man känner sig besviken och ledsen för att man inte har ett jobb. Man skäms.

Man vill inte konfronteras med sådant utan man söker sig till de likvärdiga. De man får en annan respons hos.

Lennart säger att man blir nästan folkskygg. Man vill inte träffa folk längre. Och visst skäms man lite. Inte för att man skall behöva göra det. – Men man gör det ändå.

Gunnel säger att det brukar hända att folk säger: "Någonting kan Du väl få". – Det är som om dom inte förstår att... det finns inga jobb. Jag blir förbannad. Det är liksom för lätt att häva ur sig, när en inte vet liksom riktigt heller vad det handlar om.

Men Gunnel har också mött andra reaktioner på arbetslöshet. Möjligen är dessa till för att muntra upp. De går ut på att det är bra att vara hemma och slippa arbetet. "Det finns så mycket som Du skulle kunna göra nu." Men på Gunnel fungerar inte detta. – En annan skulle ge vad som helst liksom, en blir ju avundsjuk på de som åker iväg förbi för att jobba när klockan är 7 på morgonen.

Arbetslöshet och ohälsa

Av tabell 4 framgår att utbredningen av allvarlig ohälsa bland kvinnor och män är störst i Skåneundersökningen. Ca var tredje kvinna och var fjärde man i Skåneundersökningen har i stort sett dagligen under de senaste tre månaderna besvärats av endera magbesvär, huvudvärk eller sömnbesvär (allvarlig ohälsa).

Utbredningen av nedstämdhet bland kvinnor är störst i Datorteksundersökningen och bland män i Sif-undersökningen (Göteborg). Som också framgår av tabell 4 är utbredningen av arbetslöshetsrelaterad hälsosvikt mest utbredd i Skåneundersökningen.

Tabell 4. Utbredningen av ohälsa.

		Allvarl. ohäls	Nedst. het	Förs. hälsa	Arbetsl rel. hälso- svikt
		%	%	%	%
Skåneunder- sökningen	Kv	34	40	43	23
	Män	24	36	45	20
Arbetslösa inom Sif	Kv	20	38	34	17
	Män	14	37	39	16
Göteborg Arbetslösa inom Sif	Kv	19	35	30	15
	Män	18	26	35	18
Helsingborg Arbetslösa inom Sktf	Kv	16	33	27	14
	Män	15	30	40	15
Hela riket					
Datortek	Kv	25	45	40	21
Skåne	Män	17	28	40	13

Röster om när man mår dåligt

Ulrika säger att hon aldrig någon gång i sitt liv mått så dåligt som hon gör nu. – Att gå arbetslös är förnedrande och jobbigt. Hon besväras ständigt av huvudvärk och magbesvär. Dessutom har hon svårt att sova. – Huvudvärken är det största problemet och den kommer sig kanske av att man inte riktigt sover en enda natt. Sover kanske man gör men man vaknar ju lika trött. Hon är bekymrad inför framtiden och då framför allt barnens framtid. – Visst är det svårt när jag tänker på dem. Vad skall det bli!

Lennart sover mycket dåligt och har svårt att slappna

Tabell 5. Grad av ekonomisk påfrestning och grad av skamgörande erfarenheter och hälsa.

		Allvarl. ohälsa		Nedstämd het		Förs. hälsa		Arbetsrelat. hälso- svikt	
		Kv	M	Kv	M	Kv	M	Kv	M
		%	%	%	%	%	%	%	%
Grad av ekonomisk påfrestning									
Högre		40	34	59	47	57	59	36	31
Medel		20	16	35	33	33	39	15	15
Lägre		12	6	20	15	16	19	6	6
Grad av skamgörande erfarenheter									
Mer		35	33	61	52	58	64	35	32
Medel		20	15	34	28	32	36	14	14
Mindre		15	9	19	16	17	19	7	7
Ekonomi-skam									
Högre – mer		50	41	74	59	73	71	51	42
Medel – medel		22	12	30	33	31	32	14	11
Lägre – mindre		10	3	11	9	10	8	3	3

av. – Man ligger vaken, kan inte somna. Har inte sovit en hel natt på länge. Man kanske somnar och så vaknar man efter en stund och så ligger man vaken. Lennart känner sig ständigt trött. Han tror själv att det beror på att han jämt tänker på hur det skall gå med arbete och ekonomi.

Christina är ofta deprimerad. Hon gråter ofta. – Jag är väldigt nervös som jag aldrig har varit förut. Jag känner nog någon slags ångest också, tror jag. Jag har ont i musklerna jämt bara för att jag spänner mig hela tiden. Gunnel mår inte bra. Oron gör att hon har svårt att sova och magen krånglar.

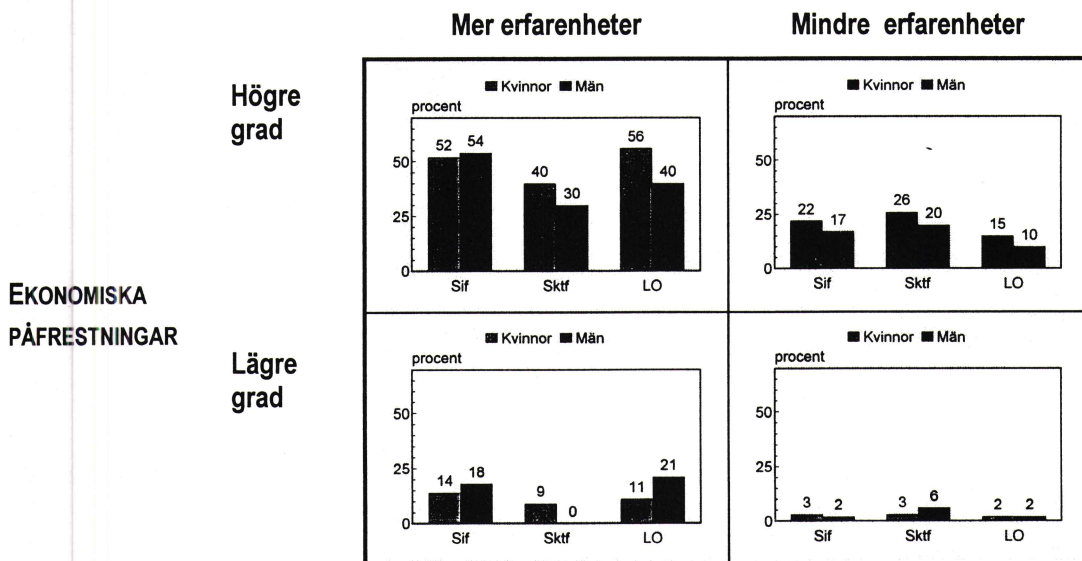
Ekonomisk påfrestning, skamgörande erfarenheter och ohälsa

Som framgår av tabell 5 samvarierar utbredningen av ohälsa, nedstämdhet, försämrad hälsa samt arbetslöshetsrelaterad hälso- och sjukvikt på ett entydigt sätt med graden av ekonomisk påfrestning och graden av skamgörande erfarenheter. Vi kan också notera att sambanden förstärks när ekonomifaktorn kombineras med skamgörandefaktorn. Varannan kvinna och drygt fyra av tio män inom den grupp som är utsatta både för högre grad av ekonomisk påfrestning och mer av skamgörande erfarenheter har drabbats av arbetslöshetsrelaterad hälso- och sjukvikt.

Ekonomi-skammodellen och ohälsa

Som tagits upp i inledningen antar Ekonomi-skammodellen att utbredningen av ohälsa är större ju högre den ekonomiska påfrestningen är och ju mer skam-

ERFARENHETER AV OMGIVNINGENS SKAMGÖRANDE

Figur 2. Ekonomi-skammodellen och utbredningen av arbetslösrelaterad hälsosvikt i olika grupper av arbetslösa.

görande erfarenheter man har. I Figur 2 redovisas utbredningen av arbetslöshetsrelaterad hälsosvikt fördelat på kön inom tre grupper av arbetslösa utan några korrigeringar för eventuella inflytelser av andra förhållanden. Som framgår av figur 2 har enbart kombinationerna "högre-mer", "högre-mindre", "lägre-mer" och "lägre-mindre" medtagits. Kombinationer av "medel" har således ej medtagits men redovisas i tabellerna 5 och 6.

Som framgår av figur 2 är utbredningen av arbetslöshetsrelaterad hälsosvikt i de olika grupperna betydligt högre i "högre-mer" jämfört med "lägre-mindre". 52 procent av Sif kvinnorna i "högre-mer" gruppen har drabbats av arbetslöshetsrelaterad hälsosvikt. Motsvarande siffra för "lägre-mindre" gruppen är 3 procent. 56 procent av LO-kvinnorna i "högre-mer" gruppen har drabbats av denna svikt medan motsvarande siffra för "lägre-mindre" gruppen är 2 procent.

I tabell 6 och 7 presenteras logistiska regressionsanalyser utifrån två olika modeller. I modell I genomförs en enkel analys där ekonomi-skam modellen relateras till olika hälsovariabler och i modell II görs motsva-

rande analys justerat för faktorerna ålder, utbildning, undersökningspopulation, arbetets värde, familjetyp, etnicitet, arbetslöshetens längd och typ av arbetslöshet (öppet arbetslös eller i åtgärd).

Ekonomi-skam modellen postulerar – som redovisats tidigare – att utbredningen av ohälsa är större ju högre den ekonomiska påfrestningen är och ju mer skamgörande erfarenheter man har. Som framgår av tabell 6 och 7 är stöden för detta antagande mycket gott. Av modell I i tabell 6 framgår att den relativa risken att drabbas av allvarlig ohälsa, nedstämdhet samt försämrad hälsa till följd av arbetslöshet är mellan 9 och 33 gånger större för dem som både är utsatta för högre grad av ekonomisk påfrestning och mer av skamgöranden från omgivningen jämfört med dem som både är utsatta för lägre grad av ekonomisk påfrestning och mindre av omgivningens skamgöranden.

När det gäller risken att drabbas av arbetslöshetsrelaterad hälsosvikt (tabell 7) är den relativa risken för kvinnor i gruppen "högre-mer" 38 gånger större än vad den är för kvinnor i gruppen "lägre-mindre" och för män 26 gånger större i gruppen "högre-mer" jämfört

Tabell 6. Ekonomi-skam modellen och hälsa, stratifierat för kön och justerat för ålder, utbildning, undersökningspopulation, arbetets värde, familjetyper, etnicitet, arbetslöshetens längd och typ av arbetslöshet (öppet arbetslös eller i åtgärd).

	Modell I			Modell II		
	Allvarlig Ohälsa	Nedst. het	Förs. hälsa	Allvarlig ohälsa	Nedst. het	Förs. hälsa
<i>Kvinnor</i>						
Ekonomi-skam modellen	Oddsquot	Oddsquot	Oddsquot	Oddsquot	Oddsquot	Oddsquot
Högre-mer	8.9 ***	22.7 ***	23.8 ***	9.0 ***	33.0 ***	27.2 ***
Högre-medel	3.6 ***	8.6 ***	8.3 ***	4.9 ***	11.8 ***	10.8 ***
Högre-mindre	4.4 ***	4.7 ***	4.7 ***	5.1 ***	6.4 ***	5.1 ***
Medel-mer	3.0 ***	9.4 ***	9.2 ***	3.2 ***	12.2 ***	10.0 ***
Medel-medel	2.6 ***	3.4 ***	4.0 ***	3.1 ***	4.6 ***	4.3 ***
Medel-mindre	1.5 e.s.	2.2 ***	2.0 **	1.6 e.s.	2.8 ***	2.2 **
Lägre-mer	2.0 *	5.4 ***	4.1 ***	2.0 **	6.1 ***	3.3 ***
Lägre-medel	1.1 e.s.	2.6 ***	2.0 **	1.4 e.s.	3.1 ***	2.1 **
Lägre-mindre	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0
<i>Män</i>						
Ekonomi-skam modellen						
Högre-mer	23.2 ***	14.4 ***	27.5 ***	33.3 ***	20.0 ***	32.8 ***
Högre-medel	12.2 ***	6.2 ***	11.9 ***	19.5 ***	9.2 ***	16.7 ***
Högre-mindre	9.6 ***	4.0 ***	6.3 ***	9.3 ***	4.4 ***	9.0 ***
Medel-mer	10.7 ***	8.2 ***	14.7 ***	18.1 ***	12.4 ***	20.1 ***
Medel-medel	4.5 **	5.0 ***	5.2 ***	7.1 ***	7.2 ***	6.7 ***
Medel-mindre	4.4 **	2.7 **	3.9 ***	4.9 **	3.4 **	4.2 ***
Lägre-mer	6.7 ***	6.4 ***	10.7 ***	7.8 ***	11.5 ***	13.6 ***
Lägre-medel	1.6 e.s.	1.2 e.s.	3.1 ***	2.3 e.s.	1.7 e.s.	3.7 ***
Lägre-mindre	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0

Signifikansnivå *** 0.001; ** 0.01; * 0.05; e.s. ej signifikant

Modell I: Enkel logistisk regression utan justering.

Modell II: Justerat för ålder, utbildning, undersökningspopulation, arbetets värde, familjetyper, etnicitet, arbetslöshetens längd och typ av arbetslöshet (öppet arbetslös eller i åtgärd).

med gruppen "lägre-mindre".

Vi kan av tabell 6 och 7 (modell II) notera att när en justering sker för inflytanden från faktorerna ålder, utbildning, undersökningspopulation, arbetets värde, familjetyper, etnicitet, arbetslöshetens längd och typ av arbetslöshet (öppet arbetslös eller i åtgärd) kvarstår de signifikanta sambanden. Noterbart är den kraftiga ökning av den relativa risken att drabbas av en arbetslöshetsrelaterad hälsosvikt för både kvinnor och män i gruppen "högre-mer" vid en justering för dessa ovan nämnda faktorer (tabell 7, modell II).

SAMMANFATTNING OCH DISKUSSION

Resultaten från föreliggande undersökning som omfattar totalt 3580 arbetslösa är ett starkt stöd för ekonomi-skam modellen vad gäller förståelsen av sam-

bandet mellan arbetslöshet och ohälsa. Det innebär att det är mycket som talar för att olika former av ohälsa har att göra med två förhållanden nämligen ekonomisk påfrestning och skamgöranden och framförallt kombinationen av dessa. I denna studie har vi använt oss av olika hälsomått. De får dock betraktas som mycket grova indikatorer på hälsa och ohälsa. Framförallt bör ett varningens finger höjas för den operationalisering vi gjort av arbetslöshetsrelaterad hälsosvikt vars validitet är mycket osäker.

Ekonomi-skam modellen betraktar vi dock som ett specialfall av en mer allmän modell som vi benämnt ekonomi-sociala bandmodellen.¹⁹ I den modellen ingår faktorn sociala band som fäster uppmärksamheten på sociala relationer som innefattar både ansträngda, avbrutna eller hotade relationer som på det individuella emotio-

Tabell 7. Ekonomi-skam modellen ocharbetslöshetsrelaterad hälsosvikt, stratifierat för kön och justerat för ålder, utbildning, undersökningspopulation, arbetets värde, familjetyp, etnicitet, arbetslöshetens längd och typ av arbetslöshet (öppet arbetslös eller i åtgärd).

	Modell I		Modell II	
	Arbetsl relat. hälsov % (Kv)	Arbetsl relat. hälsov % (M)	Arbetsl relat. hälsov % (Kv)	Arbetsl relat. hälsov % (M)
Ekonomi-skam modellen	Oddsquot	Oddsquot	Oddsquot	Oddsquot
Högre-mer	38.4 ***	25.6 ***	51.3 ***	39.4 ***
Högre-medel	10.4 ***	11.1 ***	16.0 ***	19.8 ***
Högre-mindre	9.9 ***	5.5 **	12.6 ***	6.7 ***
Medel-mer	13.2 ***	10.1 ***	16.4 ***	16.2 ***
Medel-medel	5.8 ***	4.4 **	7.4 ***	6.8 ***
Medel-mindre	2.6 *	3.3 *	3.2 **	3.8 *
Lägre-mer	5.3 ***	6.0 ***	5.0 **	36.9 ***
Lägre-medel	3.0 **	2.0 e.s.	3.8 **	2.7 e.s.
Lägre-mindre	1.0	1.0	1.0	1.0

Signifikansnivå *** 0.001; ** 0.01; * 0.05; e.s. ej signifikant
Modell I: Enkel logistisk regression utan justering.

Modell II: Justerat för ålder, utbildning, undersökningspopulation, arbetets värde, familjetyp, etnicitet, arbetslöshetens längd och typ av arbetslöshet (öppet arbetslös eller i åtgärd).

nella planet kan ge upphov till skam och välfungerande och trygga sociala relationer som kan ge upphov till en känsla av stolthet. Ekonomi-sociala bandmodellen skulle således inkludera såväl skam som stolthet och därmed kunna ha ett mer generellt värde för att förklara och förstå sociala och hälsomässiga problem. En hypotes som kan formuleras utifrån ekonomi-sociala bandmodellen är att kombinationen "mindre ekonomiska resurser" och "mer skamfyllda sociala band" ökar risken för "ohälsa" och försämrat välbefinnande. En annan hypotes som kan formuleras är att kombinationen "mer ekonomiska resurser" och "sociala band mer präglade av stolthet" ökar chansen för välbefinnande och god hälsa.

Denna studie är en i raden av ett antal tvärsnittsstudier

Mer kvalitativt inriktade analyser behövs i syfte att på ett djupare plan förstå vad ekonomisk påfrestning och skamgöranden faktiskt innebär

som ger stöd för ekonomi-skammodellen.²⁰ Men tvärsnittsstudier har den svagheten att de inte förmår beakta processer. Det är därför viktigt att modellen prövas i longitudinella studier. Även mer kvalitativt inriktade analyser behövs i syfte att på ett djupare plan förstå vad ekonomisk påfrestning och skamgöranden faktiskt innebär och vilka varierande uttryck de kan ta samt genom vilka mekanismer dessa förhållanden påverkar hälsan.

NOTER

¹ Se t ex Janlert U: *Work Deprivation and Health*. Stockholm. Karolinska Institutet, 1991. - Janlert U: *Arbetslöshet som folkhälsoproblem*. Stockholm Folkhälsogruppen, Rapport nr 17, 1992. - Hammarström A: *Arbetslöshet och ohälsa - om ungdomars livsvillkor*. Lund. Studentlitteratur, 1996. - Brenner S-O, Petterson I-L, LeviL & Arnetz B: *Stressreaktioner på hot om arbetslöshet och upplevd arbetslöshet*. Stressforskningsrapport nr 210. Statens Institut för Psykosocial Miljömedicin, 1998.

² Willis P, Unemployment: the final inequality. *British Journal of Sociology and Education*, 1986,7,2 155-169.

³ Se t ex Underlid K: *Arbeidslaus*. Oslo. Det Norske Samlaget, 1992.

⁴ Se Allat P & Yeandle S: *Youth unemployment and the Family. Voices of disordered Times*. London. Routledge, 1992.

⁵ Starrin B, Rantakeisu U & Hagquist C: Om arbetslöshetens ekonomi och skam. *Socialvetenskaplig Tidskrift*, 1996, 1-2, 91-114.

⁶ Se Hayeas J & Nutman P: *Understanding the Unemployed*. London. Tavistock, 1981.

⁷ Schlozman K L & Verba S: *Injury to Insult: Unemployment, Class ocn Political Response*. Cambridge, M A. Harvard University Press, 1979. - Seabrook J: *Unemployment*. London. Quartet, 1982. - Warr P: *Work, Unemployment and Mental Health*. New York. Oxford University press, 1987.

⁸ Wadel C: *Now, Whose Fault Is That! - The Struggle for Self-Esteem In the Face of Chronic Unemployment*. Memorial University of Newfoundland. Institute of Social and Economic Research, University of Toronto Press, 1973.

⁹ Se Eales M J: Shame among unemployed med. *Social Science and medicine*, 1989, 28, 8783-789.

¹⁰ RantakeisuU, Starrin B & Hagquist C: Unemployment, Shame and Ill-health - An Exploratory Study, *Scandinavian Journal of social Welfare*, 1997,6,13-23.

¹¹ Se Starrin Rantakeisu & Hagquist (1996).

¹² Coser L: The sociology of poverty: to the memory of George Simmel, *Social Problems*, 1965,13,140-148.

¹³ Goffman E: *Stigma, Den avvikandes roll och identitet*. Stockholm. Raben & Sjögren 1972.

¹⁴ Se Scheff T J: *Microsociology. Discourse, Emotion and Social Structure*. The University of Chicago Press, 1990.

¹⁵ Kaufman G: *The Psychology of shame - theory and treatment of shamed-based syndroms*. London. Routledge & Kegan Paul, 1993.

¹⁶ Neckel S: *Status und Scham - Zur symbolischen Reproduktion sozialer Ungleichheit*, Frankfurt/New York. Campus, 1991.

¹⁷ Starrin B, Forsberg E & Rantakeisu U: *I arbetslöshetens spår - pank, skamsen och nedstämd*. Karlstad. Centrum för folkhälsoforskning, manuskript, 1998.

¹⁸ Det sammanvägda måttet på ekonomisk påfrestning är uppbyggt av följande frågor och följande svarsalternativ. "Har Du sedan Du blev arbetslös tvingats pantsätta ägodelar för att klara av Dina utgifter?" Svarsalternativen var "Ja, flera gånger", "Ja, några gånger", "Ja, någon enstaka gång", "Nej,". - "Har Du sedan Du blev arbetslös tvingats låna pengar för att klara Dina utgifter?" Svarsalternativen var: "Ja, flera gånger", "Ja, någon enstaka gång", "Nej" - "Har Du sedan Du blev arbetslös tvingats sälja ägodelar för att klara av Dina utgifter?" Svarsalternativen var: "Ja, flera gånger", "Ja, någon enstaka gång", "Nej" - "Har det sedan Du blev arbetslös hänt att Du inte har kunnat betala räkningar i tid, på grund av att Du inte haft pengar?" Svarsalternativen var: "Ja, flera gånger", "Ja, någon enstaka gång", "Nej". - "Om Du plötsligt skulle hamna i en oförutsedd situation, där Du på en vecka måste skaffa fram 14.000 kr, skulle Du då kunna klara detta?" Svarsalternativen var: "Ja, utan svårighet", "Ja, men med svårighet", "Nej". - "Hur ofta grubblar Du över hur det skall gå med Din ekonomi under de närmaste åren?" Svarsalternativen var: "I stort sett varje dag", "Några gånger i veckan", "Högst en gång i veckan", "Mer sällan än en gång i veckan", "Aldrig".

Det sammanvägda måttet på skamgöranden är uppbyggt av följande frågor och följande svarsalternativ. "Har Du varit med om att människor varit irriterade på Dig därför att Du är arbetslös?" Svarsalternativen var: "Ja, många gånger", "Ja, några gånger", "Ja, någon enstaka gång", "Nej, aldrig". - "Har Du upp-

levt att andra hållit sig undan Dig därför att Du är arbetslös?". Svarsalternativen var: "Ja, många gånger", "Ja, några gånger", "Ja, någon enstaka gång", "Nej, aldrig". - "Har Du sedan Du blev arbetslös varit med om att andra talat nedsättande om de som är arbetslösa?". Svarsalternativen var: "Ja, många gånger", "Ja, några gånger", "Ja, någon enstaka gång", "Nej, aldrig". - "Har Du upplevt att andra hållit sig undan Dig därför att Du är arbetslös?". Svarsalternativen var: "Ja, många gånger", "Ja, några gånger", "Ja, någon enstaka gång", "Nej, aldrig". - "Har Du känt att andra betraktat Dig som lat därför att Du är arbetslös?". Svarsalternativen var: "Ja, många gånger", "Ja, några gånger", "Ja, någon enstaka gång", "Nej aldrig".

Faktorena ekonomisk påfrestning och skamgörande har bildats utifrån en sammanvägning av individernas svar. Sammanvägningen har bildats med hjälp av faktoranalys. Den metod som användes var "Principal Components, Rotation Varimax". Faktorpoäng har bildats med metod 'Regression'. De båda faktorerna har indelats i tre lika stora grupper så att en tredjedel faller inom det som betecknas som "högre grad av ekonomisk påfrestning" en tredjedel inom inom det som betecknas som "medelgrad av ekonomisk påfrestning" och en tredjedel som betecknas som "lägre grad av ekonomisk påfrestning". På likartat sätt genomfördes dikotomiseringen för skamgörande ("mer, medel resp mindre skamgörande"). Därefter har kombinationer av dessa skapats.

¹⁹ Starrin, Rantakeisu & Hagquist (1996).

²⁰ Se Starrin, Rantakeisu & Hagquist (1996) - Starrin B & Jönsson L: Ekonomisk påfrestning skamgörande erfarenheter och ohälsa under arbetslöshet - En prövning av ekonomi-skammodellen. *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, 1998,4,2,91-108.

²¹ Sveriges Industrijänstemannaförbund.

²² Sveriges kommunaltjänstemannaförbund.

Socialmedicinsk tidskrifts temanummer

Dyslexi - ett allvarligt handikapp

biologiska, psykologiska, lingvistiska och sociala dimensioner
forskningsperspektiv
åtgärdsprogram

Vi har gjort ett nytryck av detta populära temanummer (nr 1/97) som nu alltså åter finns att beställa från redaktionen.

Socialmedicinsk tidskrift, Slåttervägen 38, 178 37 Ekerö

Fax. 08-560 301 21